

Էդիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՀԱՅԲԵՆԻՔ-ՍՓՅՈՒՌ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ 1990-ԱԿԱՆ ԹԹ.

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Հայաստանի տնտեսական ծանր պայմանների պատճառով շատ մտավորականներ մեկնեցին հայրենիքից, որի հետևանքով թուլացավ հանրապետության գիտական ներուժը: Դրան նպաստեց նաև ՀՀ կառավարության սխալ քաղաքականությունը գիտության բնագավառում: Չկարողանալով կամ չկամենալով գլխավորել հանրապետության գիտական հզոր բանակը՝ այն լուռ խրախուսեց արտահոսքը: Մակայն մեծ թվով հայրենամիլեր գիտնականներ՝ հատկապես ավագ սերնդի ներկայացուցիչները, շարունակեցին իրենց գիտական աշխատանքները:

Սփյուռքի հետ փոխադարձ կապի բազմատեսակ ձևերում ներկա պայմաններում կարևոր են նաև գիտական առնչությունները, որոնց նպատակը նույնպես համագային համախմբման, համատեղ, միասնական ծրագրերի մշակման միջոցով նորանոր նվաճումների հասնելն է: 1990-ական թվականներին Երևանում և սփյուռքում հաճախակի գիտական նստաշրջաններ էին հրավիրվում, որտեղ քննարկվում էին համատեղ հետաքրքրություն ներկայացնող հարցեր, ընդունում համապատասխան որոշումներ: 1991թ. փետրվարին ՀՀ ԳԱԱ սփյուռքահայ համայնքների պատմության և մշակույթի բաժնի գիտական նստաշրջանում նորովի գնահատվեցին ազգանպաստ գործոնների հանդես գալը՝ ընդգծելով, որ սփյուռքը նույնքան զգույն է հայրենիքի կարիքն ու օգնությունը, որքան հայրենիքն է զգույն սփյուռքինը: Դա փոխապայմանավորված երևույթ է:

Կարևոր գիտական միջոցառում էր 1992թ. հոկտեմբերին Երևանում տեղի ունեցած ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի, Երևանի պետական համալսարանի և Կայիֆոռնիայի համալսարանի համատեղ գիտաժողովը, որին մասնակցում էին ԱՄՆ-ից, Ֆրանսիայից և այլ երկրներից եկած մասնագետները: Ոգևորիչ էր Բուլղարիայի «Երևան» կազմակերպության նախաձեռնությամբ կազմակերպված «Հայկական ոգու կենսունակությունը» գիտական կոնֆերանսը, որտեղ հետաքրքիր զեկուցումներ լսվեցին հայոց պատմության ու մշակույթի, հայ-բուլղարական կապերի, գործարար շրջանների համագործակցության վերաբերյալ: Նման միջոցառումները ոգեշնչում են հայկական համայնքին, բարձրացնում նրա ազգային ինքնագզացումը:

Հայրենիք-սփյուռք գիտական համագործակցության կարևոր միջոցառումներից էր 1992թ. հունիսին Երևանում կազմակերպված համահայկական գիտական նստաշրջանը, որը նվիրված էր հայության տարբեր հատվածների համագործակցության, ազգային համախմբման և հայապահպանության կարևոր հիմնահարցերին: Խորհրդային կայսրության փլուզման հետևանքով աշխարհաքաղաքական փոփոխություններն ու պատմական նոր իրողությունները նոր խնդիրներ են դնում համայն հայության առջև: Հայ ժողովուրդը հայրենիքում և արտերկրում կարող է գոյատևել համայն հայության միասնական ջանքերով: Նոր պայմանները հրամայաբար պահանջում են մշակել համագործակցության ծրագրեր և հասնել ազգային կազմակերպվածության, ազգային մտածելակերպի ու գործելակերպի որակապես նոր մակարդակի: Երևանյան համագային գիտաժողովում նշվեց, որ Հայաստանը պետք է գոյատևի ոչ միայն հանրապետության բնակչության, այլև ամբողջ հայության հավաքական ջանքերով: Սփյուռքը գոյատևելու է հայրենիքով, իսկ Հայաստանը՝ գաղթաշխարհի օգնությամբ: Գիտաժողովում ցանկություն հայտնվեց ստեղծել համահայկական մի մարմին և լուրջ աշխատանքներ տանել տարբեր կուսակցությունների և մշակութային կազմակերպությունների միջև հակասությունների վերացման ուղղությամբ, որոնք հիմնականում հրահրվում են օտարների կողմից: Ինչպես արդարացիորեն նշվեց համագումարում, գլխավոր նպատակը աշխարհով մեկ սփռված հայությանը մեկ առանցքի շուրջ համախմբելն է:

1998թ. սեպտեմբերին Երևանում հրավիրվեց Հայաստանի Հանրապետության և մի շարք երկրների ակադեմիաների գիտաժողով՝ նվիրված բնության պահպանման հարցերին: Ընդհանրապես Հայաստանի գիտական հիմնարկները սերտ համագոր-

ծակցության մեջ էին ԱՄՆ-ի համապատասխան համալսարանների հետ: Դրան մեծապես նպաստում է «Հայաստան-ԱՄՆ» ընկերությունը: Հայաստանում գիտության զարգացման և գիտատեխնիկական ներուժի արտագաղթը սահմանափակելու նպատակով ՄՆ-ի «Քաղաքացիական հետազոտությունների և զարգացման հիմնադրամը» Հայաստանին (ԱՊՀ-ից միակ երկրին) տրամադրեց 500 հազար դոլար¹:

Միջազգային համահայկական գիտաժողովներում լուրջ անհանգստություն է դրսևորվում ներքին սիյուռքի ծանր վիճակի վերաբերյալ: Այստեղ խորհրդային տարիներին վերացվել էին ազգային բոլոր կազմակերպությունները, և բացարձակ ուժացման քաղաքականություն էր տարվում: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո տեղական ազգայնականները դիմում էին տարբեր միջոցների ազգային փոքրամասնություններին երկրից արտաքսելու համար: Բացի Վրաստանից, որտեղ հայկական ամուր գաղութ կա իր կրթամշակութային կազմակերպություններով, մնացած նախկին հանրապետություններում հիմնականում խոսում են ռուսերեն, ու ձուլման վտանգը շատ մեծ է: Հայաստանի կառավարությունը, ինչպես նշվում էր գիտաժողովներում, պետք է միջոցներ ձեռնարկի նաև ներքին սիյուռքում եղած հայկական գաղթօջախների ամրապնդման համար: Նա տեր պիտի կանգնի իր ժողովրդի այդ հատվածներին՝ նկատի առնելով, որ XX դարի վերջին ամենուր հանդես են գալիս և հաճախ իշխանությունների կողմից խրախուսվում ազգայնամուլներ, որոնք տարբեր վայրագություններով ձգտում են «մաքրել» իրենց երկիրը:

Սիյուռքի կրթա-մշակութային գործունեությունը, ինչպես նաև հայրենիքի հետ գիտա-կրթական կապերի ամրապնդումը սիյուռքի գաղութների ազգային ինքնության պահպանման համար այլևս բավարար չէին: Հայրենիք-սիյուռք հարաբերություններում շատ կարևոր է տնտեսական դիմամիկ համագործակցությունը, որը կարող է նոր լիցք հաղորդել հայության երկու հատվածներին:

Անկախություն ձեռք բերելուց հետո Հայաստանի իշխանությունները, տնտեսական ծանր պայմաններից ելնելով, փաստորեն սիյուռքին հատկացրին տնտեսական օժանդակողի սահմանափակ դերը: Դա չէր կարող նպաստել հայրենիք-սիյուռք փոխհարաբերությունների կայունացման փոխշահավետ ռազմավարության մշակմանը: Հայաստանը պետք է սիյուռքի տարբեր գաղութների հետ համագործակցության համապարփակ ծրագրեր մշակի՝ հաշվի առնելով հայրենիքի և գաղութի շահերը: Հայրենիքի անկախ գոյությունն ու հզորությունը սիյուռքահայության հարատևման երաշխիքն է, իսկ վերջինիս կենսունակությունն ու բարեկեցությունը հայրենիքի ամրապնդման կարևոր գործոնն է: Այդ իմաստով սկզբնական շրջանում՝ մանավանդ երկրաշարժից հետո, շատ մեծ էր սիյուռքից ստացված օգնության դերը, որն ի վերջո ուղղված էր ազգապահպանման գործընթացին: Այդ օգնությունը դրսևորվեց տարբեր ձևերով:

Հայաստան-սիյուռք հարաբերություններում անգնահատելի է առանձին բարեգործների և հասարակական կազմակերպությունների ազգանվեր գործունեությունը: Ազգային բարեգործների առաջին շարքում է Ալեք Մանուկյանը: Տակավին 1964թ. հիմնված Ալեք Մանուկյանի և նրա տիկնոջ՝ Մարի Մանուկյանի հիմնադրամը հսկայական դեր խաղաց սիյուռքում դպրոցաշինության, կրթական հաստատությունների տարածման, նոր մշակութային կենտրոնների ձևավորման, հրատարակությունների կազմակերպման, հայ ուսուցիչների ու մտավորականների պայմանների բարելավման գործում:² Հիմնադրամի միջոցներով մեծ թվով դպրոցներ, մշակույթի տներ կառուցվեցին ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Արգենտինայում, Ավստրալիայում և այլ երկրներում: Հայրենիքից հրավիրվեցին բարձրորակ մասնագետներ, որոնք նպաստեցին տարբեր երկրներում հայկական մշակույթի տարածմանը: Հիմնադրամը մեծ օժանդակություն ցույց տվեց հայրենիքի վերաշինությանը: «Սիյուռքի հայությունը կապրի Հայաստանի սիրով, ու կապրի անոր ապագայի համար,- ասել է Ա. Մանուկյանը,- այլապես ինչ իմաստ պիտի ունենար մեր ազգապահպանումի ամբողջ պայքարը, եթե մենք չունենայինք վախճանական նպատակ մը: Մենք համոզված ենք, թե առանց հայրենիքի չի կա-

¹ «Ազգ» օրաթերթ, 8 դեկտեմբերի, 1998:

² Վ. Հ ա մ ա զ ա ս ս յ յ ա ն, Ալեք Մանուկյան, Եր., 1994, էջ 24:

րող գոյատևել սփյուռքը»:³ Մեծ բարերար Ալեք Մանուկյանի գործունեությունը, նրա կատարած ազգամովեր աշխատանքը բարձր են գնահատվել հայրենիքի կողմից: Նա արժանացել է Հայաստանի ազգային հերոսի կոչման ու պարգևատրվել շքանշաններով: Այդ պատվարժան գործը հետագայում (1996թ.) շարունակեց նրա դուստրը՝ Լուիզ Միսոն Մանուկյանը, որի գործունեությունը սփյուռքի և հայրենիքի բարգավաճման ու մերձեցման գործում դժվար է գերազնահատել: Հանդես գալով ՀԲԸՄ-ի 90-ամյակի առթիվ՝ Լուիզ Մանուկյանը նշում է, որ եղած զուսարները ծախսվում են սփյուռքում և հայրենիքում դպրոցների, հիվանդանոցների, ծերանոցների, ինչպես նաև տնտեսական բնագավառում շինարարական աշխատանքների վրա: Էրեբունի հիվանդանոցում, օրինակ, ստեղծվել է Հայաստանում առաջին գերձայնային սարքավորումներով հետազոտման բաժինը:

Հայրենիք-սփյուռք կապերը սատարող, բարեգործ ու նվիրյալ և մեծ հայրենասեր է Գալուստ Գյուլբենկյանը: Նրա կտակի համաձայն՝ խոշոր միջոցներ են տրամադրվում Հայաստանի գիտության և բժշկության կարիքների համար, որով հիմնականում թանկարժեք սարքավորումներ են գնվում: 1994թ. Հայաստանին նվիրվեց ժամանակակից անալիտիկ սարքավորումների համալիր, որը նախատեսված է դեղերի և սննդամթերքների որակը ստուգելու համար: Գյուլբենկյանի միջոցներով շարունակվում են հայրենասիրական աշխատանքները Հայաստանում և սփյուռքում:

Հայրենիքին բոլոր միջոցներով օգնող, սփյուռքի հետ կապերն ամրապնդող բարերար նվիրյալներից է ֆրանսահայ երգիչ Շառլ Ազնավուրը: 1988 թ. կործանարար երկրաշարժի լուրն ստանալուն պես Շ. Ազնավուրը նվիրվեց հարազատ ժողովրդի ցավերն ու կարիքները մեղմելու գործին: Շուտով ստեղծվեց «Ազնավուրը Հայաստանին» կազմակերպությունը: 1994 թ. մայիսին նա հատուկ ինքնաթիռով շուրջ 40 տոննա մարդասիրական օգնություն բերեց Հայաստան: Հատկապես երկրաշարժից տուժած փոքր երեխաներին փրկելու և օգնելու համար նա տարբեր տեսակի արտադրություններ կազմակերպեց, իսկ 1995 թ. Ազնավուրը դիմեց Եվրոհամայնքին, որն ավելի քան 3 մլն - դոլարի մագուր ու զազ գնեց երևանցիներին օգնություն ցույց տալու համար: Ազնավուրի հայրենամովեր բարեգործությունը երախտագիտության, հարգանքի ու սիրո խոր զգացմունքներ է առաջացնում ամենուր: «Ազնավուրը հայ խիղճն է, որն արթնանալով, հուզում են այնպիսի կալեկոծելով՝ կալեկոծել համակ մարդոց սրտերը», - ասում էին նրա մասին:

Երկրաշարժի հետևանքների վերացումը համազգային գործ դարձավ, և ամբողջ սփյուռքը ոտքի կանգնեց: Սփյուռքում կազմակերպվող հանգանակության միջոցները կենտրոնացվեցին մեծ վստահություն վայելող Լիմսի հաստատությունում, որը գլխավորում է Քրքր Քրքրյանը: Շուտով հիմնադրամի անդամ դարձան ամերիկահայ ամենահայտնի բարեգործական կազմակերպությունները, եկեղեցական թեմերը: Հիմնադրամը և անձամբ Քրքր Քրքրյանը տարեցտարի խոշոր հատկացումներ են կատարում Հայաստանը տնտեսական ծանր վիճակից դուրս բերելու համար: Ամբողջ 1990-ական թվականներին Լիմսի հիմնադրամի օժանդակությամբ կառուցվել են կուլտուր-տնտեսական հիմնարկներ, ճանապարհներ, բնակարաններ և այլն: Նա հայ ամենամեծ ու նվիրյալ բարեգործն է:

Ջինիշյան հիշատակի հիմնադրամը լայն աշխատանքներ է ծավալել Գյումրիում բնակելի շենքերի կառուցման և վերանորոգման, ջրագծերի վերականգնման ուղղությամբ: Այն հոգատարություն է ցուցաբերում անօթևան երեխաների, սոցիալապես ծանր վիճակում գտնվող ընտանիքների նկատմամբ: Իսկ սփյուռքահայ բարեգործ Գալուստ Սողոմոնյանը բազում նվիրատվություններ է կատարել Թալինի և Վայքի շրջաններում դպրոցներ, եկեղեցիներ կառուցելու համար:⁴

Հայաստան-սփյուռք հարաբերություններում կարևոր են նաև փոխադարձ այցելությունները, որոնք հնարավորություն են ընձեռում ճիշտ գնահատելու երկրում կատարվող փոփոխությունները: Միրիացի մշակութային և կրթական գործիչ Վահե Ժամագործյանը հպարտությամբ նշում է, որ «Ձվարթնոց» երգչախումբն ու «Մարդարապատ» պարախմբերը հաջողությամբ ելույթներ են ունենում մայր հայրենիքում՝ փո-

³ «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթ, 19 սեպտեմբերի, 1991:

⁴ «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 11 մայիսի, 1998:

խաղարձ հարստացնելով համազգային արվեստը: Արտերկրում մեծ արձագանք ունեցավ նաև այն, որ Հայաստանում վերականգնվեցին մոռացության մատնված շատ մշակութային ու պետական գործիչների անունները:

Հայրենիք-սփյուռք կապերն ամրապնդելու և բոլոր միջոցներով Հայաստանին օգնության հասնելու գործում բեղուն աշխատանք է կատարում Հայ օգնության ֆոնդի (ՀՕՖ) Երևանի մասնաճյուղը, որն իր նպատակն է համարում «զեք փոքր-ինչ թեթևացնել մեր ժողովրդի հոգսերը»: Այդ ֆոնդը մեծ քանակությամբ սննդամթերք ու դեղամիջոցներ է փոխադրում և ձրի (անվճար) բաժանում կարիքավորներին: ՀՕՖ-ի հովանավորությամբ մեծ թվով բժիշկներ են վերադարձվել ԱՄՆ-ում և հիվանդանոցներ ապահովվել բուժաբարձություններով, դեղորայքով: 1990-97թթ. ՀՕՖ-ը 160 մլն ամերիկյան դոլարի արժողությամբ օգնություն է ցույց տվել Հայաստանին⁵:

Շվեյցարացի բարերար և հասարակական գործիչ Մարգիս Իզմիրյանը մեկ միլիոն դոլար նվիրեց Երևանի պետական համալսարանի գրադարանի վերակառուցմանն ու հարստացմանը: Ի նշան երախտագիտության 1997թ. համալսարանի գրադարանն անվանակոչվեց Մարգիս Իզմիրյանի և նրա կնոջ՝ Մարի Իզմիրյանի անունով: Իսկ ազգային բարերար Վաչե Մանուկյանը 1 մլն դոլար դրամազուրկ հիմնել է համալսարանական կրթաթոշակների հիմնադրամ, որից հիմնականում օգտվում են Լիբանանի համալսարաններում սովորող հայ ուսանողները:

Բազում հայ գաղթօջախներ հայրենասիրական օգնություն են ցույց տալիս հատկապես աղետի գոտում և ազատամարտիկներին: Մակայն հարցը չպետք է հանգեցվի միայն օժանդակություն ցույց տալուն կամ ժամանակ առ ժամանակ փոխայցելություններ կազմակերպելուն: Միանգամայն ճիշտ են նկատում Քուվեյթի հայ գործիչները. «Այսօր ժամանակն է, որ պետությունը գաղութներով զբաղվի և կապը ոչ թե առանձին անձերի միջոցով լինի, այլ՝ պետության և գաղութի ղեկավարի: Այդ դեպքում արդյունքը շոշափելի կլինի»⁶: Ցանկություն է հայտնվում ստեղծել մի կենտրոն, որը կհամակարգի սփյուռք-Հայաստան հարաբերությունները, կձգտի հոգալ ինչպես հայրենիքի, այնպես էլ սփյուռքի կարիքները:

Բացի առանձին բարեգործներից և բարեգործական կազմակերպություններից հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների ամրապնդման գործում անգնահատելի դեր են խաղում սփյուռքում ձևավորված հայկական խոշոր համայնքները: Դրանցից ամենախոշորն է ամերիկահայ գաղութը, որն ավելի քան 1 մլն բնակչություն ունի: Ամերիկահայ գաղութում է տեղադրված Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության (ՀԲԸՄ) կենտրոնական վարչությունը, որն իր մասնաճյուղերն ունի ԱՄՆ-ի բոլոր հայաբնակ վայրերում: Գործում են քաղաքական կուսակցությունները, բազում միջնակարգ և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ, իսկ մի շարք ամերիկյան համալսարաններում՝ հայագիտական ամբիոններ: Բավականին ակտիվ է գործում Հայ օգնության միությունը (ՀՕՄ), որը երկրաշարժի աղետյալներին առաջին ձեռք մեկնողներից էր: ՀՕՄ-ի Հյուսիսային Ամերիկայի մասնաճյուղերի բարերարների օգնությամբ 1997 թ. մայիսին Ալյուրյանում բացվեց «Մոր և մանկան առողջության կենտրոնը», որն այնքան անհրաժեշտ էր աղետի գոտու համար: «Այս կառույցը,- ասաց ՀՕՄ-ի ներկայացուցիչը,- հայության հավաքականության արդյունքն է և խորհրդանշում է սփյուռք, հայրենիք և ժողովուրդ կապը»⁷:

ՀՕՄ-ը որքանոցներին օգնություն ցույց տալու ծրագրով զգալի նյութական օժանդակություն է ցույց տալիս նաև գիշերօթիկ դպրոցներին, անապահով երեխաներին: 1996 թ. մարդասիրական օգնություն ստացան Երևան քաղաքի 100 հազար մտավորականներ, 50 հազար ուսուցիչներ, ինչպես նաև 3500 պատերազմի վետերաններ⁸:

Ամերիկահայ գաղթօջախն իր կազմակերպություններով մեծ օգնություն է ցույց տալիս նաև սփյուռքի մյուս հայկական համայնքներին, օգնում հայապահպանման ընդհանուր գործին: 1991 թ. 150 հազար դոլար հատկացվեց Արգենտինայի, Հայաստա-

⁵ «Մոլորակ», 5 դեկտեմբերի, 1997:

⁶ «Հայաստանի Հանրապետություն», 4 օգոստոսի, 1993:

⁷ «Ազգ», 18 մայիսի, 1997:

⁸ «Առավոտ» օրաթերթ, 2 օգոստոսի, 1996:

նի, Անգլիայի, Իրանի, Սիրիայի, Իտալիայի և այլ երկրների հայ ուսանողներին: ՀԲԸՄ Վիեննայի մասնաճյուղի օգնությամբ մի ամբողջ թաղամաս կառուցվեց: Ի նշան երախտագիտության Վիեննայում տեղադրվեց 3,5 մետրանոց խաչքար:

Մեծ է Շվեդիայի հայկական համայնքի ազգանվեր գործունեությունը: 1974 թ. Շվեդիայում հիմնվեց հայ առաջին կազմակերպությունը, որը շուտով Հայաստանից դասագրքեր, գրականություն, թերթեր ստացավ և ստեղծեց հայկական գրադարան: Շուտով բացվեց Մ. Մաշտոցի անվան վարժարան: 1991 թ. շվեդահայ բոլոր միությունների համագումարը հրավիրվեց, որտեղ ձևավորվեց մի համակարգիչ կենտրոն: Այն զբաղվելու էր տեղերում հայերի ուսուցման կազմակերպման, Հայաստանին օգնություն ցույց տալու և այլ հարցերով:

Տարեցտարի ամրապնդվում և ուժեղանում է Արգենտինայի հայ գաղութը: Այստեղ մեծ աշխատանքներ են տարվում հատկապես աճող սերնդին հայեցի դաստիարակելու ուղղությամբ: Հայրենամովեր աշխատանքներ է կատարում Արգենտինա-Հայաստան ընկերությունը, որը գլխավորում է այդ կենսունակ գաղութի աշխատանքները, նպաստում հայրենիքի հետ համագործակցությանը: Արգենտինահայ համայնքի օգնությամբ վերականգնվեց Արցախի Մարտունու շրջանի Վաղուհաս գյուղը, Ստեփանավանում կառուցվեց ֆիզիկա-մաթեմատիկական թեքումով դպրոց:

Հայրենիք-սփյուռք առնչություններում 1990-ական թվականներից որոշակի դեր էր վերապահված նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններում ձևավորված հայկական համայնքներին: Ներքին սփյուռքում ծանր ճակատագիր ունեցավ Ադրբեջանի՝ շուրջ կես միլիոն բնակչություն ունեցող հայկական համայնքը: Արցախի ազատագրական պայքարի ընթացքում Ադրբեջանի իշխանությունների վայրագություններից խուսափելու համար հայերը զանգվածաբար բռնագաղթվեցին՝ ապաստանելով Հայաստանում և ԱՊՀ երկրներում: Ադրբեջանի հայկական գաղութը դադարեց գոյություն ունենալուց:

Այլ էր Վրաստանի հայկական գաղութի ճակատագիրը: Այստեղ հայկական բնակավայրերը տարեցտարի ստվարանում էին՝ ամրապնդելով դարավոր բարեկամությունը: 1990-ական թվականներից Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանը շրջափակելու պայմաններում Վրաստանը միակ հարևանն էր, որտեղով Հայաստանը կապվում էր արտաքին աշխարհի հետ: Երևան - Թբիլիսի երկաթուղով և Բաթումի նավահանգստով Հայաստանն արտահանում և ներմուծում էր իր հիմնական ապրանքները: Այդ հարաբերությունների կարգավորման գործում շատ մեծ է հայկական համայնքի դերը: Հայաստանի համար բավական ծանր տարում հիմնվեց Հայաստան-Վրաստան ընկերությունը: Նույն տարում սկսեց գործել նաև Վրաստան-Հայաստան ընկերությունը: Դրանք զգալի դեր խաղացին երկու պետությունների բարիդրացիական հարաբերությունների ամրապնդման գործում: Հայաստան-Վրաստան ընկերությունը հրատարակում է «Օջախ» թերթը: Վրաստանի կարևոր համայնքներից է Բաթումի հայկական համայնքը, որը, սակայն, խորհրդային տարիներին մեկուսացել էր, կապերը խզել մայր հայրենիքի հետ: 1992թ. Բաթումում տեղի ունեցավ աջարահայության բարեգործական ընկերության հիմնադրումը: Այդ ընկերության նպատակն էր վերաբացել հայկական եկեղեցին, նյութական օգնություն ցույց տալ անապահով ընտանիքներին, համագործակցել մյուս երկրների հայկական համայնքների հետ և այլն: Այդ համայնքն իր քաղաքական չեզոքությամբ և տնտեսական ակտիվ գործունեությամբ կարողանում է համախմբել հայերին, պահպանել նրանց ուժացումից: 1996 թ. Բաթումի «Վերածնունդ» բարեգործական ընկերության ջանքերով բացվեց հայկական դպրոց, որը փակվել էր աշակերտներ չունենալու պատճառով: Այդտեղ սովորում էին մոտ 100 երեխաներ: Սակայն դեռևս զգացվում է համայնքի մեկուսացումը: Դպրոցը Հայաստանից անհրաժեշտ դասագրքեր և գրեմական պիտույքներ չի ստանում:

Ծանր եղավ արխագահայության ճակատագիրը, որը, վրաց-արխագական պատերազմի ժամանակ երկու կողմերի հարվածների տակ ընկնելով, կողոպտվեց ավագակախների կողմից: Արխագահայությունը ցրվեց աշխարհով մեկ և փաստորեն այդ համայնքը նույնպես դադարեց գոյություն ունենալուց:

Վրաստանի հայկական համայնքներից ամենակայունը ջավախքահայությունն է, որը, սերտորեն համագործակցելով Հայաստանի հետ, ապահովում է հայեցի ապրելակերպը: Մեծ է «Ջավախք» հայրենակցական միության դերը: Այդ միության

հետևողական աշխատանքների շնորհիվ հարյուրավոր ջավախքցիներ, որոնք արտագնա աշխատանքի էին մեկնում, տեղավորվեցին աշխատանքի աղետի գոտում: Միութունը գնեց մի քանի շարժական էլեկտրակայաններ և նվիրեց Ախալքալակի հիվանդանոցներին ու դպրոցներին: Հայաստանից Ջավախքի դպրոցները ստանում են դասագրքեր, ծրագրեր, գեղարվեստական գրականություն: Փոխադարձ մշակութային համայնքների այցելություններն ավելի են ամրապնդում կապը մայր հայրենիքի հետ:

Հայաստանի անկախությունը ազգային զարթոնքի բերեց նաև ներքին սփյուռքի մյուս հայկական համայնքներին: Ամենուր սկսեցին կիրակնօրյա դպրոցներ բացվել, գործել եկեղեցիներ և ամրապնդել կապը հայրենիքի հետ: Ներքին սփյուռքում իր ուրույն տեղն ունի Ռուսաստանը, որը միակ երկիրն է, որ անարգել ապաստան է տալիս ինչպես ազգամիջյան կռիվներից, այնպես էլ երկրաշարժից հետո անօթևան մնացած հարյուր հազարավոր մարդկանց: Կրասնոդարի, Ստավրոպոլի, Հյուսիսային Կովկասի շատ բնակավայրեր հյուրընկալ ընդունեցին գաղթահայերին՝ նրանց ցույց տալով տարբեր տեսակի օգնություն: Բավականին ծավալուն ազգապահպան գործունեություն է ծավալել Աստրախանի հայկական համայնքը, որը սերտորեն համագործակցում է Հայաստանի հետ, կազմակերպում մշակութային օրեր, փոխադարձ այցելություններ և այլն: 1993 թ. հունիսին Աստրախանում կազմակերպվեցին հայկական մշակութային օրեր, որին մասնակցեցին Ռուսաստանի մյուս հայկական համայնքների ներկայացուցիչները, քաղաքական ու տնտեսական ղեկավարները, գիտության և արվեստի գործիչները:

Ազգապահպանմանը նպաստելու գործում իր արժանի ավանդը մտցրեց Մանկտ Պետերբուրգի «Հայկական տուն» ընկերությունը, որի հիմնական նպատակն էր Մ. Պետերբուրգի զանազան կազմակերպությունների, ինչպես նաև անհատ գործիչների միջև հոգևոր, մշակութային և գործարար կապերի ամրապնդումը: 1993 թ. քաղաքի իշխանությունների որոշմամբ հայկական համայնքին վերադարձվեց հայոց եկեղեցին: Նույն թվականին հայերեն և ռուսերեն լույս տեսավ «Հավատամք» ամսաթերթը, որի առթիվ քաղաքագլուխ Ա. Սոբչակը գրել է. «Շատ կարևոր է, որ հայ ժողովրդի կրած տառապանքները դաս կհանդիսանան մեզ բոլորիս համար և նոր լիցք կհատրողեն նոր հասարակության կառուցման համար»⁹: Այդ գաղութը մեծ աշխատանքներ է կատարում նաև հայրենիքի հետ կապերն ամրապնդելու, գիտության, արվեստի ու մշակույթի օրեր կազմակերպելու գործում: Այդտեղի հայկական դպրոցները Հայաստանից ստանում են անհրաժեշտ դասագրքեր ու դպրոցական պիտույքներ: Դնեպրոպետրովսկի հայկական համայնքի ակտիվ միջնորդությամբ որոշ դպրոցներում դասավանդվում են հայոց լեզու և գրականություն: Մոտ 200 աշակերտներ են սովորում Դնեպրոպետրովսկի հայկական դպրոցներում: 1997 թ. Դնեպրոպետրովսկում մի քանի շենքեր փլվեցին և մոտ 3000 մարդ մնաց անօթևան: Տեղի հայկական համայնքը դիմեց բոլոր հայերին՝ օգնության ֆոնդ ստեղծելու համար. «Մենք գիտենք, որ դնեպրոպետրովցիներն առաջիններից մեկն էին, որ արձագանքեցին Հայաստանի դժբախտությանը (1988թ. երկրաշարժին) և ուղարկեցին իրենց լավագույն շինարարներին, բժիշկներին և օթևան տվեցին տարագիր հայերին: Հիմա եկել է մեր հերթը, որպեսզի մենք մեր եղբայրներին վարձահատույց լինենք, նրանց շրջապատենք հոգատարությամբ»:¹⁰

Հետպատերազմական շրջանում տարբեր ճակատագրեր ու զարգացման տարբեր հնարավորություններ ունեցան սոցերկրների հայկական գաղթօջախները:

Բուլղարահայ գաղութն իր քանակով Եվրոպայում երկրորդն էր Ֆրանսիայից հետո: Մակայն երկար տարիներ այնտեղ թագավորող կոմունիստական բարոյակամության պայմաններում ազգային խնդիրները հետին պլան էին մղված: Հետպատերազմական տասնամյակներում առաջինը ՀՕՄ-ն էր, ապա Հոմենտմենը, որոնք ազգային կերպարանք հաղորդեցին համայնքին: Մինչ այդ գործող «Երևան» միությունը, ըստ էության, այնքան էլ հայկական չէր: 1990-ական թվականներին այստեղ ևս ազգային զարթոնք էր նկատվում: Բազում միջոցառումներ կազմակերպվեցին հայրենիք-սփյուռք կապերն ամրապնդելու և համայնքի հայապահպանման աշխատանքներն ակտիվաց-

⁹ «Հայրենիքի ծայն», 17 հուլիսի, 1993:

¹⁰ «Հայաստանի Հանրապետություն», 14 հունիսի, 1997:

նելու համար: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո իր գոյությունը դադարեցրել էր նաև Ռուսիայի Հայոց միությունը, որը վերակենդանացավ 1980-ականների վերջերին: Այստեղ ևս, ինչպես Բուլղարիայում, առաջնահերթ նշանակություն էր տրվում դպրոցների աշխատանքների կազմակերպմանը, որոնք մեծ մասամբ փակվել էին: Հայաստանի Հանրապետության օգնությամբ սկսում են կենդանության նշաններ ցույց տալ նախ կիրակնօրյա, ապա և սովորական դպրոցները: Այդտեղ գործում են 4 շաբաթօրյա վարժարաններ: Ինչպես այս, այնպես էլ տեղական հայկական մամուլի լույս ընծայման գործում շատ մեծ է Հայաստանի Հանրապետության օգնությունը: Այստեղ ևս հաճախակի ցուցահանդեսներ են կազմակերպվում, որտեղ այցելող այլազգիները հայկական մշակույթի հետ ծանոթանալու հնարավորություն են ունենում: Ռուսիայի հայկական համայնքը մեծ հարգանք է վայելում երկրում:

Գերմանիայի հայկական գաղութը նույնպես վերածնվեց 1960-70-ական թվականներին: Սակայն նրա իսկական զարթոնքը սկսվեց 90-ական թվականներին՝ կապված Արցախի ազատագրական պայքարի և երկրաշարժի հետ: Հայրենիքին օգնություն ցույց տալուց բացի, գերմանական համայնքը հանդես է գալիս որպես հայ մշակույթի քարոզչության ջատագով: Դրա վկան է Ֆրանկֆուրտի գրքի միջազգային ցուցահանդեսներին Հայաստանի մշտական մասնակցությունը:

Ազգային զարթոնքն ու վերածնունդը հայկական նույնիսկ սակավաթիվ գաղթավայրերում նոր փուլ քակոխեցին Հայաստանի անկախությունից հետո: «Հայաստանի Հանրապետության անկախության գործընթացը, գրում է «Հայրենիքի ձայն»-ը, սկսած սևծովյան գաղթօջախներից, մեծ սպասելիքի ու վստահության դուռ է բացել նաև տասնամյակներով հայրենի երկրից հեռու գտնվող ներքին սփյուռքի հայ զանգվածների համար»:¹¹

Այսպիսով, Հայրենիք-սփյուռք հարաբերություններում նոր փուլ նշանավորեց Հայաստանի Հանրապետության ծնունդը, որն ավելի կայուն ու գործնական դարձրեց այդ հարաբերությունները: Ազգային զարթոնքը, մեկ միասնական ազգ լինելու անհրաժեշտությունը համակեց բոլորին: Միայն հզոր Հայաստանի գոյությամբ իրեն ապահով կզգա և կբարգավաճի սփյուռքը, իսկ Հայաստանը ի դեմս սփյուռքի կունենա ամուր հենարան: Դա փոխապայմանավորված երևույթ է: 1990-ական թթ. սփյուռքահայ համայնքը, հայ անհատ բարերարները, բարեգործական կազմակերպություններն ու միությունները բավականին կառուցողական դեր խաղացին հայրենիք-սփյուռք հարաբերությունների բազմակողմանի զարգացման, հայության համախմբման և պահպանման գործում: Դա է հայության գոյատևման և հետագա բարգավաճման մայրուղին:

ОТНОШЕНИЯ РОДИНА—ДИАСПОРА В ОБЛАСТИ НАУКИ В 90-ЫХ ГОДАХ XX ВЕКА

____ Резюме _____

____ Э. Минасян _____

На основе широкого круга источников, публикаций и других материалов дается анализ взаимоотношений Армении и Диаспоры.

Независимость РА имело двойное влияние в сфере научного сотрудничества. В начале 90-ых, в результате тяжелейшего экономического кризиса, выехали многие ученые, что сыграло негативную роль в развитии науки в Армении. Со второй половины 90-ых ситуация начала стабилизироваться. Организуются научные конференции, симпозиумы и другие мероприятия, посвященные разным проблемам как развития науки в целом, так и механизмам взаимоотношений армянских ученых разных стран. В республике активно действуют многие организации из разных стран, что способствует восстановлению и развитию научного потенциала страны.

¹¹ «Հայրենիքի ձայն», 11 դեկտեմբերի, 1991: